

Kšicová, Danuše

Ruská literatura v Jungmannově Slovesnosti

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1985, vol. 34, iss. D32, pp. 125-130

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108327>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DANUŠE KŠICOVÁ

RUSKÁ LITERATURA V JUNGMANNOVĚ SLOVESNOSTI

I když převážnou část antologie Jungmannovy Slovesnosti tvoří tvorba původní, již Jungmann prakticky dokládá potenci současného básnictví i dávné tradice českého písemnictví,¹ není opomernuta ani literatura překladová. Zatímco v prvním vydání Slovesnosti z r. 1820, jejíž praktická část zaujímá 327 stran, jsou překlady díky zásahům cenzury zastoupeny velmi skrovně,² je při dvojnásobném počtu stran antologie ve druhém a nezměněném třetím vydání Slovesnosti z let 1845 a 1846 i podíl překladů mnohem reprezentativnější. Jungmann zde otiskl beze změny všechna tlumočení z prvního vydání a podstatně je doplnil. Zvláště markantní je to v oblasti literatur slovanských, z nichž se u nás začíná hojně překládat právě v onom mezidobí mezi jednotlivými vydáními Slovesnosti. Když Jungmann připravoval r. 18176 antologii ke své Slovesnosti, měl k dispozici velmi málo českých překladů ze slovanských literatur. Zařadil sem proto jen ódu M. M. Cheraskova O velebnosti boží v překladu Antonína Puchmajera, ukázkou jihoslovanské lidové epiky Bitva na Kosovu v tlumočení Václava Hanky a sám přeložil speciálně pro tento účel Karamzinovo Poslání A. A. Pleščejevovi pod názvem Poslání Karamzina k . . . Proč sem nezařadil alespoň ukázkou ze svého tlumočení Slova o pluku Igorově, které bylo dokončeno již r. 1810 a zůstalo neotištěno,³ ač jeho kvality potvrdilo soudobé bádání,⁴ je dnes těžké posoudit. Porovnáme-li jediné dva překlady z ruštiny v prvním vydání Slovesnosti: Puchmajerův a Jungmannův,⁵ je čtenářsky nepochybně přitažlivější tlumočení Puchmajerovo, založené na důsledné adaptaci. Jungmannův překlad je naopak velmi věrný. Zdá se, že autora k této metodě vedl především zájem filologický, protože slovanské jazyky mu byly zdrojem možného obohacování češtiny. Jak dalece se na této dobové překladatelské praxi podílela teorie o budoucím splynutí slovanských jazyků, rozšířená u první generace českých buditelů, je otázka velmi složitá.⁶ Eminentní filologický zájem, spjatý s usilovnou prací nad Slovníkem česko-německým (5 sv., 1834—1839), je zřejmý z řady přejatých slov z ruštiny, jež Jungmann v textu označuje poznámkami a v komentáři vysvětluje s uvedením německého ekvivalentu. Tyto materiály v dalších dvou vydáních přirozeně vypouští, sám text překladu však ponechává bez jakékoli změny.⁷ Zdůrazňování příbuznosti slovanských jazyků, jež v budoucnu vedlo v ediční praxi k vytváření an-

tologii slovanské poezie v originále, provázených vysvětlivkami méně srozumitelných slov, se v experimentálních překladech Jungmannových projevilo v řadě záměrných kalků. Zvláště markantní je to v rýmových slovech, která přejímá jen s nepatrnými úpravami. Formální adaptace, jíž navazuje na Puchmajera,⁸ se v jeho překladu Karamzinova Poslání projevila záměnou čtyřstopého jambu čtyř až pětistopým trochejem i zkráceným výčtem antických filozofů (z jedenácti na sedm), z nichž některé pro českého čtenáře neznámé nahrazuje jmény běžnými, v originále chybějícími (Diogenés, Platón). Práci moderního překladatele je blízký i celostním chápáním básnickém textu. Mění sice pořadí některých veršů, někdy i zkracuje, metaforiku originálu však vesměs zachovává. Jungmannův překlad Karamzinova Poslání tedy není tak mechanicky doslovný, jak jej charakterizuje O. Zilynskij.⁹ Mnohé z jeho kalků působily zřejmě na soudobé čtenáře podobně inovačně jako o sto let později jazykové experimenty Chlebnikovovy. Některé z jeho neologismů, zahrnuté později do Slovníku, jako *blaho, dřevní* (původně Jungmann uvádí *dřevny*), *duševní, (duševný), hruď, kobka, mávati, namanouti se* (u Jungmanna *namaji, namanu se*), *osvěžiti, přízrak, zábava*, posléze zcela zdomácněla. Konfrontací s Jungmannovými poznámkami snadno zjistíme, že je to téměř polovina autorem navržených novotvarů (deset ze čtyřiaadvaceti). Který ze soudobých básníků či Jungmannových současníků by se mohl pochlubit takovým úspěchem při překladu jedné jediné básně! Nemalou měrou k tomu ovšem přispěla právě okolnost, že překlad byl zařazen do antologie gymnaziální učebnice, kterou Jungmann sám ve své školské praxi používal.¹⁰ Význam Jungmannova překladu z Karamzina je právě v oné jazykové exkluzivnosti, čtenářsky náročné, avšak filologicky přínosné.¹¹

Na Jungmannovu překladatelskou praxi navazoval přítel F. L. Čelakovského Josef Vlastimil Kamarýt, jehož tlumočení slavné ódy G. R. Děržavina Bůh zařadil Jungmann do dalších dvou vydání Slovesnosti.¹² I Kamarýt se snaží o maximálně věrný překlad, i on rýmuje táž slova jako v originále. Jen někdy je mnohomluvnější a zesiluje metaforičnost originálu. Slavnostní, až hymnický charakter svého překladu umocňuje řadou složených slov, demonstrujících slovotvornou schopnost češtiny v jejím boji o svéprávnost vedle němčiny. Z jeho složenin jako *proudotok, všejediný, všudejsoucí, jasnomrazivá, modrookeán, přemoudrost, blahověčnost, věkověčný* jsou jen některá závislá na originálu (*prevěčnyj, premudrost*). Stejně jako Jungmann nedbá ani Kamarýt o zachování rytmické struktury originálu — čtyřstopý jamb zaměňuje pětistopým trochejem. V tomto směru se Kamarýt shoduje i s Puchmajerem, jemuž je blízký i vztahem k voleným překladům. Cheraskovova óda O velebnosti božské zřejmě Puchmajerovi vyhovovala svým rokokovým rázem, korespondujícím s jeho vlastní básnickou tvorbou.¹³ Podobně Kamarýt, autor dvousvazkového sborníku České národní duchovní písně (1831, 1832), nacházel v Děržavinovi klasicistickou variantu své vlastní rokokové stylizované hymnické tvorby. (Nadarmo Jungmann nezařadil jeho překlad spolu s Puchmajerovým tlumočením Cheraskova do oddílu Hymny.)

Největším přínosem druhého a třetího vydání Slovesnosti v oblasti překladů ze slovanských literatur je však cyklus tlumočení Františka Ladislava Čelakovského, jenž tak předešel jeho Antologii, zařazenou poprvé do jeho Spisů básnických knih šesterych (1847). Jungmann, jenž byl snad iniciátorem záměru Čelakovského vytvořit výbor ze slovanských básníků¹⁴, se tak stal vlastně

jeho prvním realizátorem. Podobně jako při sestavování celé antologie musel Jungmann i v případě Čelakovského shromažďovat překlady otiskované po různu časopisecky již od dvacátých let. S výjimkou překladu polského básníka Eduarda Odyńce Koříst Litvínova, otištěného poprvé r. 1834 v České včele, přejal většinu textů z Časopisu Českého muzea (1833, 1837, 1842), kde Čelakovský otiskoval cykly svých překladů. Jungmann z nich volil ruské básníky I. I. Dmitrijeva, N. M. Karamzina, I. A. Krylova, N. M. Jazykova, A. S. Puškina, ukrajinského autora A. L. Metlinského, E. A. Odyńce a ukázkou z litevského folklóru.¹⁵ Jsou zde přirozeně i další překlady Čelakovského, doplňující vlastní Jungmannova a jiná tlumočení z polštiny, němčiny, angličtiny aj. Čelakovského překlady jsou pochopitelně zařazeny jako ukázky podle žánrů, takže ve Slovesnosti netvoří jednotný celek jako v časopiseckých vydáních a v pozdější Antologii, kde jsou ještě podstatně doplněny. Přesto však v mnohém vypovídají jak o představovaných autorech, tak o překladateli a pořadatelci čítanky. Genealogií překladů Čelakovského ze slovanských literatur se zabýval již Jan Jakubec.¹⁶ Upozornil na to, že zájem o slovanské literatury v něm vzbudil za studií filozofie v Linci František Klicpera, mladší bratr dramatika Václava Klicpery. Jak o tom svědčí jeho dopis příteli Vlastimilu Kamarýtovi ze 14. 2. 1820, četl tehdy s pomocí německého překladu verše Ivana Dmitrijeva a pomýšlel na cestu do Ruska. Píše zde: „Četl jsem též tyto dni ruské básně Ivana Dmitrijeva s německým přeložením, aj jaký to lyrický duch.“¹⁷ Z překladů jeho bajek a epigramů Jungmann vybral tlumočení kratičké Dmitrijevy bajky Měsíc, charakterizující překladatelovu práci jako záři měsíce, jenž se chlubí, jak dobře dovede nahradit slunce. Čelakovský bajku spíše parafrázuje než překládá — vynechává klasicistickou metaforu slunce coby tváře Foibovy i závěrečné didaktické poučení. Tím vším, včetně deminutivního označení měsíce, se přibližuje ústní lidové slovesnosti. Podobnou volnou parafrází je i jeho tlumočení Karamzinových tercet Hřbitov, psaných jako fiktivní dialog dvou hlasů, z nichž jeden vyjadřuje hrůzu z člověkova styku se smrtí, druhý je naopak výrazem preromantického metaforického archeotypu hřbitova jako zelené zahrady. Čelakovský nahrazuje Karamzinův nerýmovaný daktylotrochejský logaed pravidelně rýmovanými logaedickými šestiveršími, rozvíjejícími tutéž myšlenkovou linii jako originál. Čelakovský tak vyjádřil svou úctu milovanému básníkovi, jenž v té době již proslul jako všemi uznávaný historik. Naopak při překládání dvou Krylovových bajek Štika, Listí a kořeny zachovává poměrně přesnou rytmickou a rýmovou strukturu originálu, který se snaží v duchu Jungmannových zásad vyjádřit velmi věrně. Stylisticky je ovšem mezi oběma skladbami dosti značný rozdíl. Zatímco lidově zemitá bajka Štika je realistická satira vyjadřovaná adekvátně střízlivým stylem, je bukolická skladba Listí a kořeny ještě typickým ohlasem poezie rokokové, blízkým Puchmajerovu tlumočení Cheraskova. Na preromantickou linii ruské poezie navazuje také Čelakovského tlumočení básně Ivana Kozlova Klekání (Večerní zvon, překlad 1833),¹⁸ jejíž písňová podoba později zlidověla. Motiv klekání zde splývá s tématem pomiječnosti života. Naturelu Čelakovského byly však nejbližší baladické útvary vycházející z lidové slovesnosti, jako je do jisté míry Vodopád N. M. Jazykova (1830; 1837), ale především Puškinovy básně Utopenec (Utoplennik, 1828; 1837) a Zimní večer (Zimnij večer, 1825; 1833). Zatímco Jazykovův Vodopád má již svým exotickým zářamováním do prostředí Niagarských vodopádů ráz spíše romaneskní s podtextem reflexivním, je

sepětí veršů Puškinových s lidovou slovesností zcela nepochybně. I tentokrát, podobně jako v překladě Jazykovových oktáv, Čelakovský zachovává rytmickou i rýmovou strukturu originálu — u všech skladeb jde o čtyřstopý rýmovaný trochej, uzavřený do přísného rámce stancí, jejichž rýmovou strukturu Čelakovský přesně zachovává, i když někdy za cenu rýmových či rytmických výplní. Tak např. namísto prostého začátku Puškinova Utopence „Pribežali v izbu děti“¹⁹ užívá dvou zcela protikladných a vylučujících se epitet, přičemž verš rozšiřuje na dva: „Děti oupadem a plaše / do světlice vrazil.“²⁰ Princip adaptace se snaží vyhovět určitým přízposobením českým realitám — např. ruského dobrodruha Vaňku Kajna zčestňuje na Kovářika.²¹ Některá místa Puškinových balad vystihl Čelakovský velmi zdařile. Zvláště se to týká jeho tlumočení Zimního večera, jež dodnes neztratilo svou poezii, jak je to zřejmé z následující stance:

Пушкин:

Выпьем, добрая подружка
Бедной юности моей,
Выпьем с горя; где же кружка?
Сердцу будет веселей.
Спой мне песню, как синица
Тихо за морем жила;
Спой мне песню, как девица
За водой поутру шла. (205)

Čelakovský:

Krušných dnů života mého
dobrá, věrná družko ty!
přines džbánek nahořklého —
srdce zbude tesknoty!
Zazpívej mi, jak modruška
ticho za mořem žila,
potom také — jak Anuška
pro vodu za jitra šla. (479)

Romantické oblíbené folklóru Jungmann vyhovuje i zařazením Čelakovského překladu litevské písně Labutě, založené na folklórně oblíbené gradaci smutku nevěsty, sestry a matky nad smrtí nejdražšího. Baladický ráz má i jeho tlumočení skladby Eduarda Antona Odyňce Kořist Litvínova o zajaté polské dívce, vrhající se do plamenů na protest proti smrti svých nejbližších. Vlasteneckým požadavkům Jungmann vyhovuje zařazením Čelakovského překladu ukrajinského básníka Amvrosije Lukjanoviče Metlinského Odrodilec, tvrdě odsuzující odnárodnění. V antologii je zastoupena i jedna ukrajinská lidová píseň Hrob v cizině, u níž však není jmenován překladatel. Balada o kozákovi, který zahynul mezi „Moskovany“, se u nás stala velmi populární, jak o tom svědčí verš, jenž se stal okřídleným rčením: „Přišla bída na kozáka“ (708).

Citované překlady zařazené Jungmannem do jeho Slovesnosti jsou dokladem jeho filozofické koncepce a estetického citění. Z hlediska genologického je pro dobu českého romantismu příznačné, že v této svérázné antologii je z poezie zastoupena pouze lyrika a skladby baladické. Absence nejoblíbenějšího žánru evropské romantiky — poémy — je nápadná ve druhém a třetím vydání Slovesnosti. Tento žánr se v české literatuře začal prosazovat až v díle Máchově, Jungmannem programově přehlíženém. Z téhož důvodu není

v celé Slovesnosti ani zmínka o Byronovi a jiných anglických či francouzských romanticích. Tuto oblast v české literatuře dosud neprobojovanou ponechal stárnoucí badatel svým následovníkům. Jeho antologie měla proto ve čtyřicátých letech již ráz poněkud staromilský. Je to však největší žánrově systematicky utříděný soubor české poezie, v němž je překladová literatura sice zastoupena početně málo, zato však autory i díly významnými. Totéž platí o překladech z ruštiny, i když by je samozřejmě bylo možné doplňovat — především z tvorby samého Puškina, ale i jiných významných autorů, které Jungmann dobře znal a měl dokonce ve své vlastní knihovně,²² jako např. dílo Gogolovo, popularizované u nás od r. 1845 překlady Karla Havlička Borovského. Koncept Slovesnosti, psané podle vzoru starších německých poetik, především podle díla lipského profesora Karla Jindřicha Ludvíka Pölitze,²³ však odporovalo zařazování novinek z oblasti beletrie, která se teprve v té době vlastně začíná v Evropě prosazovat a jejíž doménou byla v současné české literatuře ještě populární četba pro lid. Není proto divu, že próza je ve Slovesnosti zastoupena tradičně především literaturou naučnou, jednací, řečnickou a epistolární, k níž měl editor dostatek materiálů z doby Veleslavínovy i ze současnosti. Jedinou výjimku tvoří cestopisy, zpopularizované v evropském sentimentalismu natolik, že jejich žánrové povědomí proniklo i k nám.²⁴ Ale to jsou již problémy přesahující rámec naší práce. Jsou však důkazem toho, že studium překladů v Jungmannově Slovesnosti, jemuž dosud nebyla věnována pozornost, evokuje řadu otázek širšího dosahu.

1 Podrobnou charakteristikou a vzájemným srovnáním 1. a 2. vyd. Slovesnosti se zabývá Julius Dolanský, *Jungmannův odkaz*, M. Stejskal, Praha 1948, 10—40, 85—138.

2 Tamtéž, 21

3 Vydal je až V. A. Francev r. 1932. Nově in: *Josef Jungmann, Překlady*, SNKLHU, Praha 1958, 321—339.

4 Orest Zilynskij, *Jungmannovy překlady ze slovanských jazyků*, tamtéž, 595—606.

5 O velebnosti božské, z ruštiny Michaila Matvějeviče Cheraskova přel. Antonín Puchmajer, *Slovesnost aneb Sbirka příkladů s krátkým pojednáním o slohu Josefa Jungmanna*, Praha 1820, 3—7. Poslání Karamzina k, z ruského (bez uvedení překladatele), tamtéž, 49—55.

6 Zdá se, že formulace O. Zilynského v cit. stati je poněkud jednoznačná. Další bádání radikálnost Jungmannova postoje v této otázce zpochybnilo. Odporuje tomu jeho celoživotní dílo, kladoucí základy moderní češtiny. Srov. Jaromír Bělič, *Jungmannovy představy o možnosti jazykového sjednocení Slovanů*, Slavica Pragensia 17, Jos. Jungmann a jeho pokrokový odkaz dnešku, Praha 1974, 115—132.

7 Rozdílly jsou pouze v grafice včetně ruské normy psaní veršů počáteční majuskulí v 1. vyd. a její absencí ve 2. a 3. vyd.

8 Srov. Jiří Levý, *České teorie překladu*, SNKLHU, Praha 1957, 95—124.

9 O. Zilynskij, *Jungmannovy překlady*, 592—595.

10 Studiu českých čítanek je u nás na rozdíl od polské literární vědy prozatím věnována malá pozornost.

11 Tento aspekt Jungmannova překladatelství ocenil již po zásluze Jiří Levý, tamtéž. Z jazykového hlediska se jím zabývá Miroslav Grepl, *K jazyku obrozeneckých překladů z ruštiny a polštiny*, In: *Slovanské jazyky v době obrození*, Praha 1974.

12 Bůh. (Od Děržavina. Z rus. přel. ve Vlastimilu 1841, II, 1. J. V. Kamarýt.) O jeho překladu i ostatním díle srov. úvod Milana Kopeckého o k jeho vyd. *J. V. Kamarýt, Komu pěji*, Vyšehrad, Praha 1983, 7—31. — Bůh, *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči*, 2. opravené a rozmožněné vydání, Praha 1845, 409—412. 3. vyd. r. 1846 zachovává touž paginaci. Liší se pouze podtitulem *Náuka o výmluvnosti básnické i řečnické*.

13 Richard Pražák, *La littérature tchèque a l'époque des lumières*. In: *Le tournant du siècle des lumières 1760—1820. Les Genres en vers des lumières au romantisme*, sous la direction de G. M. Vajda, Akademiai Kiadó, Budapest 1982, 505—515.

14 Karel Dvořák se k této hypotéze Jana Jakubce (*Úvod* ke 2. d. Sebraných spisů F. L. Čelakovského, J. Laichter, Praha 1916, XXXIII) staví skepticky. Je přesvědčen, že překladatelský program Čelakovského souvisel s jeho celkovým zaměřením. Srov. jeho pozn. k Antologii Čelakovského. In: F. L. Čelakovský, *Básnické spisy*, Vyšehrad, Praha 1950, 562.

15 Překlady Čelakovského jsou roztroušeny po celé Slovesnosti. Písně: *Zimní večer* (z A. Puškina), 478—479; *Elegie: Hřbitov* (dle Karamzina), 489—490; *Klekání* (z rus. Ivana Kozlova), 491—492; *Předmětné — popisovači: Vodopád* (N. Jazykov), 548—549. *Fantastické básně — balady: Utopenec* (z rus. Alex. Puškina), 742—744; *Bajky ezopské: Štika, Listí a kořeny* (z Krylova), 761—763; *Měsíc* (z Dmitrijeva), 774; *ódy: Odrodilec* (z malorus. Amb. Metlinského), 441—442; *Míchané — Lyrickoepické — romance: Labuť* (z litevs. písní), 699—700; *Hrob v cizině* (píseň maloruská, Česká včela 1834 — neuveden překladatel), 708—709; *Kofist* Litvinova. (Dle Ed. Odyńce), 709—712; *Báchorka: Utopenec* (z rus. Alex. Puškina), 742—744.

16 *Sebrané spisy F. L. Čelakovského*, XXXI—XLII.

17 F. L. Čelakovského *Sebrané listy*. Ed. Grégr, Praha 1905, 25. Zde i citát z Dmitrijevy básně *О волна! рек, озер краса*.

18 Dále uvádím originál i překlad ve stejném pořadí.

19 А. С. Пушкин, *Полное собрание сочинений в 9 тт.*, т. 2, Academia, Л. 1935, 292. Toto vyd. užívám i dále.

20 Jungmann, *Slovesnost*, 1846, 742.

21 Srov. jeho poznámku, kde Vaňku Kajna staví vedle Stěnky Razina.

22 Charakteristikou Jungmannovy knihovny se na základě dochovaného soupisu zabývá A. S. Muřnikov ve své monografii *Иозеф Юнгман и его время*. Наука, М. 1973, 108—118. Soupis uvádí v přiloze.

23 Srov. K. Hikl, *Jungmannova Slovesnost a její předlohy*. Listy filologické 38, 1911, 207—219, 346—353, 416—448.

24 Srov. *The Imaginary Voyage in Prose Fiction. A History of Its Criticism and a Guide for Its Study, with an Annotated Check List of 215 Imaginary Voyages from 1700 to 1800* by Philip Babcock Gove, The Holand Press, London 1961. Ve Slovesnosti je tento žánr zastoupen dílem Jana Kollára — *Cestopis Jana Kollára do Itálie* — a *VI. Zapa Cesty a procházky po Halické zemi*, 1846, 346—354.

РУССКАЯ ПОЭЗИЯ В СЛОВЕСНОСТИ ЙОЗЕФА ЮНГМАНА

Slovesnostь Йозефа Юнгмана (1-oe izd. 1820, 2-oe переработанное 1845, 3-е 1846), со-провождаемая объемной антологией, представляет собой большой интерес не только с теоретической, но и с литературно-исторической точки зрения. Несмотря на то, что основную часть антологии представляет чешская литература, в ней имеются также переводы с немецкого, английского, польского, русского, украинского и др. языков. Особенно интересны переводы с славянских языков, наглядно показывающие меняющуюся концепцию теории чешского перевода от популяризаторских стремлений школы Пухмайера, применяющей метод переводческой адаптации, через филологически точный перевод самого Юнгмана, использовавшего славянские языки в качестве ресурсов для образования новой чешской лексики, к переводу преромантическому и романтическому, программно обращающемуся к славянской поэзии. Это поколение представлено во 2-м — 3-м изданиях *Словесности* Камарытом и Челаковским, цикл переводов которого представляет наиболее репрезентативную часть славянской поэзии в *Словесности* Юнгмана.

В 1-ом издании *Словесности* русская литература представлена весьма скудно — только двумя стихотворениями (одой Хераскова и Посланием Карамзина). В последующих изданиях уже имеются переводы ряда русских поэтов (Державина, Дмитриева, Карамзина, Крылова, Языкова, Пушкина), некоторых украинских, польских авторов и т. д. Большинство избранных стихотворений связано или с традицией 18-го века (классицизм, рококо), или с фольклором, представленным в *Словесности* также отдельными переводами. Традиционный характер антологии Юнгмана связан с требованиями формирующейся чешской литературы и соответствующей ей программой чешского национального возрождения.